

Pärandtehnoloogiline käsitööuurimus: lähenemised ja väljavaated

Kristi Jõeeste, Madis Rennu, Ave Matsin, Kadri Tüür

Resüme

Artikkel annab ülevaate käelise pärandi ja pärandtehnoloogia ning nendega külgnevate mõistete mõtestamisest Tartu Ülikooli Viljandi kultuuriakadeemia rahvusliku käsitöö osakonnas tehtavas akadeemilises töös ning tutvustab pärandtehnoloogilisi uurimismeetodeid. Laias laastus võib selles vallas välja tuua järgmised suunad: esemeuurimus, tehnoloogiauurimus, materjaliuurimus, töövahendite ja töökoja uurimus ning meistrioskuste uurimus – kõigi suundade põhiline uurimisfookus on sellel, kuidas ja miks midagi on tehtud, kuidas midagi osatakse. Seepärast keskendutakse artiklis peamiselt tegemiskeskele uurimismeetodile, tuues näiteid selle rakendamisest neljas TÜ VKA rahvusliku käsitöö osakonnas kaitstud pärandtehnoloogia magistritöös.

Taustaks esitame sissevaateid 20. sajandi Eesti etnograafide käsitöötehnikaid käsitlevatesse töödese, mis on meie valdkonda laiemalt mõjutanud. Põgusalt tutvustatakse pärandtehnoloogilise uurimise eripärasid võrreldes selle tänapäevaste naaberteadustega (etnoloogia, semiootika, arheoloogia, kunsti ajalugu jt), mis käsitlevad samuti materiaalsel kultuuri.

Lõpetuseks vaetakse pärandtehnoloogilise uurimuse võimalikke akadeemilisi väljavaateid seoses selliste märksõnadega nagu materiaalsus, kehalisus, keskkond.

Võtmesõnad: pärandtehnoloogia, käsitöö, praktikapõhine uurimismeetod, materiaalne kultuur

Sissejuhatus

Kõik siinse artikli autorid töötavad Tartu Ülikooli Viljandi Kultuuriakadeemia rahvusliku käsitöö osakonnas pärandtehnoloogia õppekava õppejõududena.¹ Meie artikli eesmärgiks on mõtestada TÜ VKA RKO² tehtavat uurimis-

- 1 Tänane Diana Tuulik, Art Leetet, Riina Rammot ja Ulrike Plathi, kes meie kirjatööga kriitiliselt kaasa mõtlesid ning tegid väärtuslikke ettepanekuid oma mõtete paremaks väljendamiseks. Kadri Tüüri tööd on toetanud uurimisprojekt PRG908.
- 2 Tartu Ülikooli Viljandi Kultuuriakadeemia rahvusliku käsitöö osakond; edaspidises tekstis kasutame lühiduse huvides samas tähenduses ka lühendit TÜ VKA.

tööd ja esmajoones selle meetodeid, seades selle ühelt poolt meile lähedaste humanitaarvaldkondade, nagu etnoloogia, semiootika, arheoloogia jt uurimistraditsiooni taustale, teisalt aga tõstes esile siin tehtava teadustöö erijooni. Käsitööpraktikate ning nendega seotud uurimismeetodite sobitamine akadeemilise kõrghariduse institutsionaalsetesse raamidesse on kahtlemata väljakutse kõigile osalistele. Samal ajal on see vajalik ja väärtuslik, sest kehaline teadmus ja konkreetne praktika esemete valmistamisel on osa vaimsest kultuuripärandist. Lisaks pärandtehnoloogilise uurimuse täpsemale positsioneerimisele loodame, et selline refleksioon aitab meil leida uusi kaasamõtlejaid ning partnereid, kellega koos veel kujunemisyrgus uurimisala edasi arendada.

Alustuseks tutvustame pärandtehnoloogia, rahvusliku käsitöö ja käelise pärandi mõisteid ning seda, kuhu me nende määratlemisel oleme praeguseks jõudnud; seejärel heidame pilgu lähemate naabriteaduste relevantsele uurimispärandile ning käsitleme pikemalt tegemiskeskse uurimise võtteid ja võimalusi, kuivõrd eesti keeles pole kokkuvõtlikku ülevaadet nende kohta seni ilmunud. Lõpetuseks vaame pärandtehnoloogilise uurimuse võimalikke tulevasi akadeemilisi väljavaateid nii kõrghariduse kui teadustöö osas.

Pärandtehnoloogia, rahvusliku käsitöö ja käelise pärandi mõistetest

Pärandtehnoloogia on mõiste, mis sai eesti keeles³ esmakordselt konkreetse sisu ja kasutuse 2011. aastal, mil TÜ Viljandi Kultuuriakadeemias avati selle nimeline magistrikava. Õppekava loojad (Priit-Kalev Parts, Kärt Summatavet, Ave Matsin) defineerisid pärandtehnoloogiat kui loovat tehnilist ja kultuurilist praktikat, sellega seotud rakendusi ja arendusi, mis lähtuvad kõik traditsioonilistest paikkondlikest käsitöötehnikatest, kujunduspõhimõtetest ja oskustest. Eelkõige võeti uus termin kasutusele vabanemaks käsitöö, eriti rahvusliku käsitöö mõiste kitsast seostamisest enamasti vaid naiste mitteprofessionaalse, koduse tegevusega ning lokaalselt levinud ajalooliste praktikatega. Veel varem oli kasutusele võetud pärandoskuste mõiste, mida Norra kolleegide tööle tuginedes selgitati kui praktilises tegevuses õpitud teadmisi, mille puhul „...on tegemist kogemuse ja oskuste summaga, mis saadakse eelnevalt põlvkonnalt koos tegutsedes” (Parts jt 2009a: 31). Erinevalt pärandoskustest sisaldab pärandtehnoloogia endas laiemat, oskuste tänapäevase kasutuse ja arenduse mõõdet, aga siiski ka viidet minevikule.

3 Meile teadaolevalt ei ole inglise keeles pärandtehnoloogia kohta eraldi terminit. Käsitööd tähistatakse sõnaga *craft*, mis on pärandtehnoloogiast laiemat tähendusväljaga ja sisaldab oskustega kaasnevat vaimset teadmist, kuidas midagi teha. Käsitöö uurimine on *craft research*; pärandtehnoloogia vasteks võiks sobida *traditional technologies*. TÜ VKA pärandtehnoloogia õppekava ingliskeelne nimetus on *Native Crafts*.

Eelnevast lähtuvalt räägitakse TÜ VKAs pärandoskustest peamiselt kui pärandina tunnetatavatest oskustest, mida on vaja ajalooliste käsitöötehnika rakendamisel, aga ka nende põhjal uute esemete ja töövõtete loomisel. Täpsemalt saab rääkida päritud, õpitud ja taasloodud oskustest, mis eristuvad viiside poolest, kuidas inimene need selgeks on saanud.

- Päritud oskus „on traditsiooniline (käsitöö) oskus, mis on omandatud pere- või kogukonnas. Üldiselt omandatakse see elava traditsioonina ja sinna „kasvatakse sisse” kogukonnas väärtustatud viisil.”⁴ Näeme, et sellise oskuse tingimusteks on otsekontakt ja käest kätte õpetamine-õppimine. Õppijal on võimalus täpselt selgeks saada, kuidas on „õige” viis midagi teha, mis omakorda võimaldab uurijal oskuse täpset dokumenteerimist.
- Õpitud oskus on formaalsel teel (koolist, raamatust, videost jne) omandatud oskus,⁵ selle õpetaja ja õppija vahel ei ole (valdavalt) perekondlikku või kogukondlikku seost, samuti ei eelda see otsekontakti ega kontrollivõimalust selle üle, kuidas oli/on „õige” või „vale”. Üha aktuaalsemaks saab tänapäeval digitaalselt vahendatud õppimine. Seda käsitlesid mitmed 2019. aasta novembris Viljandis toimunud rahvusvahelise pärandtehnoloogiauurijate konverentsi ettekanded.⁶ „Kaugjuhtimisel” palgitöö õpetamist on kirjeldanud ka Anssi Malinen oma kaastöös Studia Vernacula 6. numbrile (Malinen 2015: 176–179).
- Rekonstrueeritud ehk taasloodud oskus on päritud või õpitud oskuste baasil vanu esemeid uurides tuletatud oskus, kusjuures allikate puudumise tõttu ei saa selle „õigsust” kontrollida (küsida kunagiselt valmistajalt või lugeda kirjalikult talletatud arhiiviteadetest), vaid oluline on siin taotlus, et uuesti valmistatav ese oleks tehniliselt võimalikult sarnane oma eeskujuga. Paratamatult hakkavad sel puhul aga kaasa mängima ka mitmed muutujad, mis ei sõltu pärandtehnoloogi käelisest vilumusest, nagu näiteks originaali juures kasutatud toorme või materjali kättesaadavus, keskkonnatingimused jm (vt Palumets 2017: 174–195).

4 Vt definitsiooni terminibaasis ekilex.eki.ee > terminoloogid > pärandoskus, päritud oskus.

5 Lisame, et sellel skemaatilisel eristusel on siiski hulgaliselt piirialasid. Pärandina edasi antud oskuste – sh pärandoskuse ja pärandoskaja mõistete kujunemise, taustade ja praktilise tõlgenduse kohta vt Parts jt 2009b; 2011. Eriti kirju ja dünaamiline on pilt nüüdisaegse meeskäsitöö poolel: kõik küsitatud on oma erialateadmiste ja -oskuste laiendamise ning edasiandmisest huvitatud ning järjest enam levib arusaam, et õnnestunud pärandi (sh oskuste ja kohalike materjalide) rakendamine kooskõlas meistritöötubade/koolitustega toetab nii üksikisiku sissetulekut, kohalikku kogukonda kui ka paikkondlikku identiteeti (Rennu jt 2018: 21–48).

6 Valikut ettekannetest saab järelvaadata siit: <https://sisu.ut.ee/craftconference2019/lectures>.

Sellist oskuste erinevat omandamise viisi on oluline teadvustada just pärandtehnoloogilise uurimise kontekstis, seda nii uurija enda kui uuritava objekti valmistaja seisukohast. Samuti on see oluline oskuste kui vaimse kultuuri-pärandi osa märkamisel ja hoidmisel.

Kust on tulnud rahvusliku käsitöö osakonna nimi ja kuidas mõista „rahvuslikku”? Selleks tuleb meil heita lühipilk 1994. aastal loodud osakonna ajaloole. Rahvusliku käsitöö osakonna algupärane missioon (eriti ajal, mil selle alla kuulus vaid üks eriala) oli Eesti ajaloolise traditsioonilise kohaliku materiaalse rahvakultuuri tähtsustamine ja arendamine. Osakonna rajaja, tunnustatud tekstiilikunstnik Anu Raud on oma mälestusi talukujunduse ja rahvusliku käsitöö eriala algatamisega seotud kaalutlustest ja ideedest pikemalt avanud intervjuus Ave Matsinile ja Helen Kästikule Studia Vernacula 9. numbris (Kästik, Matsin 2018: 178–196). Anu Raud põhjendab eriala loomist vajadusega täita tühik tekstiilialases kõrghariduses, s.o originaalsusele, kontseptuaalsusele ja innovatsioonile rõhuga lähenemise alternatiivina keskenduda eesti maarahva traditsioonilisest elulaadist ja käelisest pärandist lähtuval tekstiililoomele ja selle edasikandmisele. Elav huvi kohaliku etnograafia, tekstiilialajaloo ja käsitöötehnikate vastu pidi saama alussambaks 1994. aastal Viljandi Kultuurikolledžisse⁷ loodud erialale ja parimas herderlikus vaimus kandma rahvuskultuuri identiteeti: „...kultuuride erinevus on iseenesest väärtus, mis hoidmist ja kaitset väärrib. Ka rahvaste liikmed ise väärtustavad Herderi eelduste kohaselt oma kultuuri, soovivad selles elada ja seda elujõulisena hoida” (Viik 2016: 54). Et vabanemine kommunistliku režiimi alt ja iseseisvuse taastamine 1990. aastate Eestis mõjutas rahvuslike ideoloogiate populaarsust ja Eesti rahvuse konstrueerimise kulgu, sobitus püüdlus süveneda meie käsitöö lätetesse ka kõrgharidusmaastikul toimunud ideoloogiliste ümberorienteerumisega suurepäraselt. Seega sobis *rahvuslik* tolles hetkes eriala nimetusse üsna tabavalt, rõhutades ühtlasi erinevust Eesti Kunstiakadeemia ja Tartu Kõrgema Kunstikooli tekstiilerialadest ja nende taotlusist.

Võib tekkida küsimus, kas kasvava konservatiivse populismi ajastul on sõna *rahvuslik* kasutamine akadeemilise eriala nimetuses ikka veel kohane, kas ei ole see liiga võimupoliitiliselt laetud sõna? TÜ VKAs esineb see viimasel aastakümnel tihedalt paaris sõnaga *pärandtehnoloogia*, mis, nagu eelpool viidatud, on loodud seoses uue magistriõppekava arendamise vajadusega. Rahvuslik käsitöö katab tunduvalt kitsamat tähendusvälja kui üldisem pärandtehnoloogia. Kui esimene sisaldab teatavat koha- või rahvuspõhisust (meie puhul siis eelkõige Eesti ala ja eestlasi), siis teine on üldisem

7 Viljandi Kulturiakadeemiaks muutus õppeasutus 2003. aastal; peale liitumist Tartu ülikooliga 2005. aastal sai ametlikuks nimetuseks Tartu Ülikooli Viljandi Kulturiakadeemia. Talukujunduse ja rahvusliku käsitöö eriala on alates 2005. aastast kandnud nimetust „Rahvuslik tekstiil”.

Foto 1. Inuittide hülgenaha õpituba Viljandis. Sandra Urvaku foto.

katusmõiste, mida eristab lihtsalt tehnoloogiast seos (mineviku)pärandiga.⁸ Termin *pärandtehnoloogia* kui traditsioonilise käsitöö moodne vaste koduses tava- ja akadeemilises kõnepruugis kiiresti ja valutult, sest ei viita tingimata konkreetse rahva või rahvuse minevikukäsitööle ja võimaldab tegeleda käeliste oskuste uurimisega, piiramata uurimisvalda oskuste kandjate etnilise või lokaalse kuuluvusega.

Veel üks teemaga seotud oluline mõiste on käeline pärand. Rahvusliku käsitöö osakonna juures alates 2016. aastast tegutsenud käsitööteaduse terminite komisjon määratleb käelist pärandit kui käsitööoskuste kogumit, mis on osa vaimsest kultuuripärandist ja mille kasutamise tulemuseks on ainelise kultuuri objektid. Oskuste täpsemad tasandid on komisjon liigendanud nii: kõige üldisem mõiste on tehnoloogia (nt silmuskudumine), mis koosneb tehnikatest (nt silmuskudumine koosneb vikeldamisest, roosimisest, kirjamisest jne), tehnika aga koosneb alatehnikatest ja nende võtetest (nt alustamine, silmuste loomine jm detailsed tegevused). Kõiki ühendavaks lõimeks aga on oskused. (Jaanus 2019: 22.)

Nagu üldiselt humanitaarteadustes, teadvustatakse ka siin konstrueerivat hoiakut ehk subjektiivset selektsiooni. Käeline pärand või pärandtehnoloogia ei ole objektiivne antus, vaid käsitööteadlaste, -praktikute ja üliõpilaste uurimis-, loometegevuses ja igapäevase töös tähelepanu pälvinud valik. See on käelise pärandiga lähemalt kokku puutunud inimeste kogemuslik-praktiline

8 See avab ühtlasi võimaluse tegeleda ka teiste siinsete rahvakildude – rannarootslaste, baltisakslaste, peipsivenelaste jt käsitööpärandiga. Senise rahvusülese perspektiivi vähesuse taga ei ole aga siiski niivõrd ideoloogilised valikud, kuivõrd vajalike elteadmistega tudengite ja juhendajate nappus.

tunnetus ja oletus sellest, millistel tehnikatel ja (kohalikel) materjalidel on väljavaadet olla elujõuline ning jätkusuutlik ka tulevikus. Siinkohal on oluline ka, et üht ja sama objekti võib uute tõlgenduste aluseks võtta lõputu hulk kordi. Samal ajal ei ole TÜ VKA eesmärk kunagi olnud kultuuripärandi ametlik institutsionaliseerimine (selle kohta loe nt Kuutma 2019), nagu mõne nähtuse kaitse alla võtmise protsessi algatamine. TÜ VKA rahvusliku käsitöö osakonnas toimuva õppe-, loome- ja uurimistöö eesmärgiks on tegeleda elava ja dünaamilise käelise pärandiga, mis on vaba elama oma elu ja millele on kõigil soovijatel ligipääs ning võimalus enda äranägemise kohaseks tõlgendamiseks.

Pärandtehnoloogia uurimine ja naaberteadused

Enne seda, kui teadvustati pärandtehnoloogiat eraldi uurimissuunana, tegelesid esemelise kultuuri uurimisega peamiselt etnograafid-ethnologid ja arheoloogid. Siinse artikli kontekstis jõuame põgusalt vaadelda mõne vanema põlve etnograafi tegutsemisvälja võimalikke seoseid pärandtehnoloogiaga, tunnistades valiku subjektiivsust ja artikli mahu piiratust.

Oleme väga tänulikud ulatuslikule tööle, mis on tehtud Eesti muuseumivarade kogumisel ning süstematiseerimisel. Ilma Eesti mäluasutuste kogude ja arhiivideta oleks meie vaatlusalal toimetamine märksa ebakindlam. Samuti leidub Eesti etnograafide töödes mõndagi, mida pärandtehnoloogia fookusega uurijal tuleks silmas pidada enesele ülesandeid seades, nagu ka uurimistöö edenemiseks vajalikke samme plaanides – kasutame tänini tihti samu allikaid ja arhiivmaterjale, käime sarnasel moel otse algallikast välitööinfot hankimas, detailide täpsustamiseks ja tehnikate/hoiakute võrdlemiseks taaskasutame teinekord ka ERMi küsitluskavades juba küsitud küsimusi.⁹ Teisalt tuleb tõdeda, et nagu mujalgi maailmas, ei pruugi ka Eesti muuseumidesse alates 19. sajandist koondatud kogud olla igas suhtes ammendavad, kuna kogumistegevust on alati – olgu siis vaikimisi või teadvustatult – suunanud teatud ideoloogilised, esteetilised ja teaduslikud tõekspidamised. Näiteks ei pruugi paljudes muuseumikogudes uhkete pruudipõlde kõrval olla ühtegi paari lapitud pükse, mille alusel saaks midagi järeldada esemete parandamise võtete kohta. Sama kehtib ka eri etniliste rühmade või seisuste ainelise pärandi kohta.¹⁰ Järgnevas heidame valikulisel pilgul mõnele Eesti ala puudutavale uurimusele, mis käsitlevad lisaks esemetele ka seda, kuidas neid on valmistatud.

9 ERMi korrespondentide võrgu küsitluskavad: www.erm.ee/et/content/kirjasaatjate-vork-ja-kusimuslehed.

10 Eesti Rahva Muuseumi kogumistöö ja kogude üle on toimunud pidev süstemaatiline refleksioon, mis kajastub ERMi aastaraamatutes regulaarselt avaldatud ülevaadetes, vt ojs.erm.ee/index.php/ermer > sisuregister.

Eesti Vabariigi algusperioodil ERMi juhtinud ja Tartu Ülikooli etnograafia dotsendina töötanud Ilmari Mannineni¹¹ (1894–1935) poolt 1920. aastate algul Põhjamaade eeskujul etnograafide, folkloristide ja arheoloogide vahel kokku lepitud tööjaotuse kontekstis oli etnograafidel eelkõige tarvis uurida traditsioonilist materiaalselt kultuuri, *asjalist vanavara*. Vastava tegevuse võtmelise koostisosana nähti muuhulgas vajadust läbi kirjeldada vaadeldavas kultuuriruumis käibivate esemete piirkondlikke kasutus- ja valmistustehnikaid (Manninen 1924: 527–537), arvestades siiski, et kitsas esemete tüpologiseerimine ei anna piisavalt infot ei nende endi ega ka nende kultuuris toimimise kohta.¹² Vaja on asjatundlikult eesmärgistatud ja läbi mõeldud temaatikaga, laiemat pilti andvaid etnograafilisi kirjeldusi, selleks omakorda aga eriala tundvate inimeste poolt läbi viidud välitöid (vt ka Talve 1992: 50–76). Samuti oli selge, et ilma esemete valmistustehnikaid vaatlemata jääb hulk olulist infot üles korjamata. Nii püüti seda ka teha – aga kuidas, jäi algusaegadel pelgalt uurija intuitsiooni otsustada. Toogem siin eseme tegemise uurimise näiteks Mannineni enda kirjelduse Saaremaal levinud *laplikkude* õllekannude inkrusteerimisest:

Et lapid seisaksid kohal, on tarvilik, et nende sügavused oleksid täpisealt tehtud ja nimelt seest laiema, pinna poolt kitsamad, nii et lapikest ainult ühe külje pealt sisse võiks lükata. [---] Vajaliku kontrasti saavutamiseks tarvitati küüt- ja laplikkude kannude tegemisel puuliike, mis värvi poolest palju erinesid. [---] Tumedam toon saadi tammest mis meres lignenud. Tehti tumedat tamme koguni kunstlikult, leotades puud virtsas ja soolases vees. Ka leppa tarvitati vahest kuuse kõrval. (Manninen 1926: 9.)

Et infokogumist struktureerida, hakati 1923.–1924. aastast proovima trükitud küsimustikke ja avastati, et nende abil on võimalik heatasemelist infot saada ka kohapeal tegutsevatest laiema silmaringiga kogukonnaliikmetelt, kes aitasid teha eeltöid ja täita lünki neil aladel, kuhu etnograafid veel jõudnud pole. Niisiis, koos esimeste küsitluskavade trükkimisega tehti katsetusi tulevase korrespondentide võrgu algatamiseks, mis Ferdinand Linnuse¹³ eestvõttel aastal 1931 ka välja kuulutati. Küsimustike kaudu tekkinud info

11 Ilmari Manninen oli ERMi direktor aastail 1922–1928 ning TÜ etnograafidotsent aastail 1924–1928. Olulisemad teosed: „Eesti rahvariiete ajalugu” (1927), „Die Sachkultur Estlands” I–II (1931, 1933).

12 www.flku.ut.ee/et/instituudist/ajalugu-tanapev.

13 Mannineni õpilane, metsmesinduse uurija Ferdinand Linnus (a-ni 1935 Leinbock), ERMi etnograafiaosakonna juhataja ja direktori kt aastail 1928–1938, Eesti esimene etnoloogiadoktor 1938, ERMi direktor 1938 kuni vangistamiseni 25. juunil 1941.

süsteemiseerimise kogemus põhjustas muudatusi küsitluspraktikas: kui 1920. aastate rahvateaduslikud küsitluskavad olid väga laia temaatikaga, siis uuemad, alates 1932. aastast välja antud küsimusteleded keskendusid konkreetsetele teemadele ja muutusid üha detailsemaks.¹⁴

Tunnetati enesele võetud ülesannete mahtu ja vastutusrikkust, kuid tulemata ei jäänud ka tagasilöögid. Omaaegses erialadiskussioonis leiti Mannineni lahkumisaastal, et tema poolt algatatud suurejooneline ehitiste uurimine on raha ja tööjõu puudusel¹⁵ soiku jäänud ning paljude teemade juures pole publitseerimiseni jõutud – olgugi endisaegne rahvalik ehituskultuur kiiresti hävinemas (Ederberg 1928: 5–13). Hoolimata sellest, et paljutki analüüsida ja publitseerida ei jõutud, on Mannineni ettevõtmistest jäänud oluline jälg arhiivi – hulk sajanditagust rahvarõivaid ja ehitisi¹⁶ käsitlevat materjali on olemas ja ootab uusi uurijaid. Juba kogutud info on aga omakorda tinginud rea täpsustavaid küsitluskavasid. Jüri Linnuse¹⁷ kommentaar aastaid hiljem:

Ehitusalase teatmematerjali kogumisele pandi alus vastavateemalise küsimuskava trükkimisega 1923. a. Üldse on küsimuskavades 183 küsimust seotud ehituste või ehitustehnikaga. Siit saame teada, kuidas varem rajati talusid ja muretseti ehitusmaterjali. Suurt tähelepanu on pööratud rehielamule – kuidas rajati vundament, laoti seinad, tehti katus, milline on kohapealne ahjutüüp jne. (Linnus 1959: 310.)

1930. aastate jooksul kogumistöö sisu täpsustus, maht kasvas, avastatud „aukude” kaardistamine läks detailsemaks. Korrespondentide võrgu küsimusteväli oli tõepoolest lai ning tänu suurele vastajate hulgale saadi mõnel juhtumil andmeid ka ammu hääbunuks peetud kunstide kohta; piirkondlik info aga võimaldas omakorda küsimusega uuele ringile minna. Ilmekaks näiteks sellisest peaaegu kadunud oskuse etnograafilisest rekonstrueerimisest on tuletgemise arhailised tehnikad. Mattias Johann Eisen kirjutas 1920. aastal, et Eestist ei ole teateid hõõrumise teel saadud tule kohta (Eisen 1920: 125). Arheoloogidel oli sel ajal küll teavet teise tulesaamistehnika, tuluskivide kohta. ERMi korrespondentide võrgu abil siiski paar üksikut teadet tulehõõrumisest

14 www.erm.ee/et/content/kirjasaatjate-vork-ja-kusimuslehed.

15 Olemasolevate andmete põhjal võib järeldada, et ERMil oli 1920–1928 vahendeid püsivale töökohale palgata vaid kolm teadusala töötajat: Ilmari Manninen, Ferdinand Linnus ja Helmi Kurrik. Välitöödel rakendati ka ajutisi palgalisi.

16 Taluehitiste alane esimene rahvateaduslik küsitluskava aastast 1923 sai üle 1300 vastuse, neist läbi töötada jõudis Manninen vaid Setomaad käsitleva osa.

17 Ferdinand Linnuse poeg Jüri Linnus, maakäsitöölise uurija, ERMi juhtivteadur 1956–1987, TÜ ainus etnoloogiaõppejõud 1953–1970.

saadi – 1923. aastal üks, 1931. aastal kaks. Neile tuginedes küsiti 1934. aasta rahvateaduslikus küsitluskavas kahe puutüki hõõrumise teel saadava tule kohta paar küsimust – kas sellist viisi mäletatakse, kuidas ja mis puhul seda tehti ja kas sel moel saadud tulel arvati olevat erilisi omadusi. Üllataval kombel tuli neile küsimustele korrespondentidelt vastuseid veel aastakümneid hiljemgi. 19. sajandi viimasel veerandil sündinud *ca* 430 vastajast 27 olid sellisest tehnikast kuulnud, aga protsessi enda kirjeldused olid lahkuminevad ja napsõnalised. Siiski, ühelt poolt on huvilistel võimalik lugeda sellest materjalist kirjutatud proseminaritööd (Toone 1939), teisalt aga leidus äratuntavalt sarnaseid kirjeldusi meie naaberrahvaste etnograafilisest materjalist tuntud tuletegemise võtetega: *kündmine*,¹⁸ *saagimine*¹⁹ ja *nööriga hõõrumine*. Samuti esines vastustes vihjeid, et sel viisil saadud tulel arvati olevat tervendav, nakushaiguste²⁰ ja nõiduste eest kaitsev mõju²¹ (Saar 1976: 245).

Pärast sõda materiaalse kultuuriga tegelemise traditsioon jätkus. Kuna peamine uurimisfookus oli talurahvakultuuriga seotud oskustöödel, esemetel ja hoonestusel, siis õnnestus seda läbi viia ka uutes oludes suhteliselt ideoloogivabalt ning sisulises mõttes kvaliteetselt. Tehti hoolega välitöid ning mitte üksnes Eestis – 1960. aastail lisandus uue uurijatepõlvkonna tulekuga ka idapoolsete soome-ugri sugulasrahvaste juures käimisi. Ekspeditsioone alustati koos keeleteadlastega, selle suunaga seotud hõimuliikumine kogus sestpeale kiiresti populaarsust (vt ka Auasi 2008; Kuutma 2008: 590). 1961. alustati töövõtete filmimisega, millega algas ka süsteemsem tegutsemine etnograafiliste filmide loomise suunas²² (Metslaid, Jääts 2018: 128; Niglas, Toulouze 2010: 77–96). Korrespondentide võrk tegutses agarasti ja kogutud materjal muudkui kasvas, sellest läbi töötada ning publitseerida jõuti aga endiselt suhteliselt tagasihoidlik osa. Huvitav on, et kunagi Mannineni valitud suunad – tüpologiseerimine ja ajaloolis-geograafiline meetod – pidasid põhijoontes vastu kogu nõukogude aja. (Vt Leete jt 2008; Viires 2001: 398–400.)

Üks olulisemaid autoreid puuesemete valmistamise tagamaadest huvitunule on kahtlemata Ants Viires. Ta ei eraldanud vaimset ja materiaalselt kultuuri, pidades oluliseks kirjeldada eseme valmistamist koos töövõtete, tööriistade ja

18 „Muistsel ajal nühitä tuld puu seest. Seda tehti puukiilu abil nühkides piki teist puud selle soones edasi-tagasi. Et tuld kätte saada, oli nühkimiseks tarvis kaks meest. Kiilu otsa õnarrasse (krammi) asetati tule võtmiseks kõbi või käsn (tael).” ERM EA 15, 187. Torma.

19 „Üks puu pandi maha, teine pandi risti selle peale. Pealmist puud hõõrutati alumise peal edasi-tagasi.” Evald Saare välitööandmed Herman Pajumaalt (s 1899), Jõhvi khk, Illuka küla, 1972.

20 ERM KV 35, 913. Põlva.

21 Karuselt pärineb teade, et hõõrdetule abil süüdatud lubjaahi oli kaitstud nõiduste eest. ERM KV 36, 89.

22 Nõukogude etnograafia kontekstis oli see uuenduslik samm.

vastava terminoloogia ülevaate lisamisega, aga ka eseme kasutuskogemust arvesse võttes. Viirese kirjutatust leiab hulgaliselt näiteid allikmaterjali pikaajalise kogumise ja põhjaliku läbitöötamise võimalustest. Ka keeruka ehitusega tarbeesemete valmistamine ja kasutus koos toimunud muutustega on nii konstruktsiooni kui detailide tasemel läbi analüüsitud, tuginedes laiemast välitööpiirkonnast pikema perioodi jooksul kogutud materjalile.

Viirese kandidaaditöö ainevalla piiritlemine oli muuhulgas tehnoloogiakeskne:

Käsitlemisele tuleb niisiis eeskätt puust tööriistade ja tarbeesemete valmistamine, seejuures puutööndus sõna otseses mõttes, so puu puitosa kasutamine. Kõrvale jäävad puukoore rakendamine, juur- ja vitskorvide punumine oma sootuks erinevate tehnikatega. (Viires 1960: 8.)

Käsitlus haaras eelkõige ühest puust uuristatud ja laudadest tehtud nõud, painutatud kerega riistad ja veokite valmistamise.

Foto 2. Uurde ajamine ureekannikaga – Johannes Väli, 17. VII 47. Avinurme v, Vadi k, Suurevälja t. ERM Fk 1089:73. Ants Viirese foto.

Foto 3. Sirkliga võetakse „kuustäit” – tünni põhjamõõtu, 17. VII 47. Avinurme v, Vadi k, Suurevälja t. ERM Fk 1089:77. Ants Viirese foto.

Ants Viirese selgitus ülaltoodud piltide kohta: „Ühest puust õõnestatud nõule pandi põhi samamoodi nagu laudadest nõule – uuristati erilise uurdesae abil põhja jaoks mõne mm sügavune ure (foto vasakul) ja selle põhjast võeti sirkliga katsetades ‘kuustäis’, mille abil saadi põhja välja lõikamiseks selle

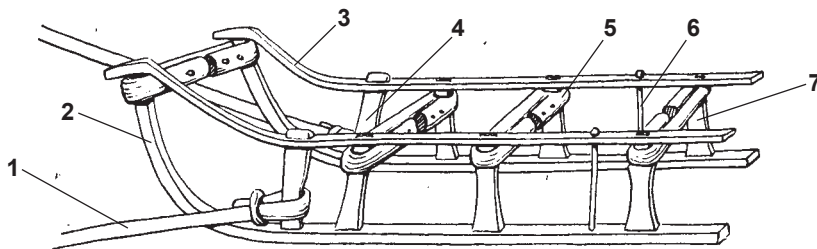
täpne raadius” (foto paremal) (Selgituseks: ringi sisse joonistatud [võrdkülgse] kuusnurga külg võrdub sellesama ringi raadiusega). (Viires 1960: 94.)

Valmistamisalased teadmised aitavad jälgida eseme välisilme või valmistamisviisi muutusi, vajadust ehitise/konstruksiooni täiendamiseks, aga ka eseme taaskasutust hoopis uues rollis.²³ Konstruksioonimuutuste ajajoone tundmise näide Viireselt – vaatluse all on hobusega veetav *sidepulkregi*²⁴ ja selle konstruksiooni üksikosad:

Nii painutatud jalas kui painard on oma iseloomult selgesti hilisemad elemendid, mis ei kuulu algupärase sidepulkree juurde. Painardite kasutamisel tapitakse kaustad tavaliselt kodarate otsa, millega kaob sidepulkade põhiline funktsioon. Nende edasikasutamist painardreel põhjendatakse enamasti sellega, et nende tagant jookseb koorma sidumisel köis libedamini läbi kui painarditega kodarate tagant. (Viires 1980: 59.)

Ka kohapealsed keskkonnaolud vajavad tähelepanu: sagedasem merejäl kasutamine võib olla põhjuseks, miks Muhu ree valmistusviis erineb Saaremaa ree omast:

Ka Muhu meestel olnud väätud pakud (reejalastel olevad ‘painardid’) – need olnud tapitud pakkudest otstarbekamad merejäl üle Suure väina sõites, kus regi sai vett ja külma, sest olid liikuvamad ja paindlikumad. (Viires 1980: 60.)

Joonis 1. Pakri saarelt pärineva sidepulkree üksikosade nimetused: 1 – ais, 2 – jalas, 3 – kaust, 4 – aiskodar, 5 – painard, 6 – sidepulk, 7 – kodar. (Allikas: Viires 1980: 59 / Söderbäck 1940: 168.)

23 Suuremas piirkonnas välitöid tehes saab esitada ka laiema kandepinnaga üldistusi – näiteks mitmed vanemad hobuadrattüübid olid 19. sajandi lõpust kuni taludes hobuste pidamise hääbumiseni üle terve Baltikumi kasutusel kartuli (vahelt)harimisriistadena. Tegu pole pelgalt huvitavate-omapärase üksikjuhtumitega, vaid suuremat piirkonda iseloomustava sooviga toimivaid asju uues funktsioonis edasi kasutada. (Viires 2001: 330.)

24 Sidepulkree definitsiooni sisuliseks mõistmiseks on kindlasti soovitatav läbi lugeda kogu lohistite ja regede peatükk (Viires 1980: 9–114).

Viirese etnograafiline kirjeldus on kergesti loetav, ühtlasi aga tihe ja põhjalikult läbi töötatud. Tuntud käsitöömeister Meelis Kihulane on eravestlustes välja toonud Viirese teeneid: ta mitte ainuüksi ei inspireeri tegelema eri puuliikide kui spetsiifiliste omadustega toormaterjaliga,²⁵ vaid oskab ka tabada ja väga köitvalt, katsetama kutsuvalt edasi anda vaadeldavate esemete valmistamisega seotud tehnikaid ja töövõtteid.²⁶ Viirese doktoritööd „Talurahva veovahendid” (1980) võib pidada tänini teema süsteemse läbitöötamise eeskujuks kui 18 aasta jooksul vabamatel momentidel toimunud välitööde päevikute-jooniste-fotode ja kirjalike materjalide²⁷ põhjalikult läbi analüüsitud tulemust.

Lisaks olgu ära toodud üks teistlaadi näide etnograafide huvist tehnoloogia kirjeldamise vastu. On ilmne, et eri aegade konstruktsioonilahendusi ja nende muutusi mõjutasid otseselt kohapealsed olud ja muutuvad vajadused, aga ka toormaterjali eripärad. Kui Viires keskendub tehnoloogia arengule, milles omakorda oluline roll keskkonnamõjudel ning kasutuskogemusel, siis selle kõrvale sobib näide, kus uurijahuvi on suunatud piirkondlikele kultuurilis-keeleliste eripäradele. Eevi Astel võttis kokku senise välitöömaterjali pastelde ja pastlapaelte valmistamisest, mille tulemuseks on ligi kümneleheküljeline eri uurijate infot sünteesiv kirjeldus (Astel 1967: 195–206). Vaatluse all on ka eri toormest sõltuvad valmistusviisid:

Umbse ninaga pastlaid valmistati kas veise põlvenahast nii, et põlvenukk moodustas nina (süü kuuluvad Kagu-Eesti konditsuuva,²⁸ koovit, Muhu koovakad, Kihnu koevad) [---] või hülgehoibadest (Edela-Eesti, Muhu, Kihnu ja Ruhnu loivad, luovad ja luõvad²⁹). Umbse ninaga pastlaid peeti eriti sobivaks suvel põllutööl ja talvel. Loibadega käidi hülgejahil ja kala-püügil. (Astel 1967: 200–201.)

25 „Puud ja inimesed: puude osast Eesti rahvakultuuris” (Viires 2000). Madis Rennu välitöödel on eri informantidega korduvalt väljaspool muid küsimusi, vastaja omal initsiatiivil jutuks tulnud seesama raamat kui esmane valdkonna tutvustaja. Viires võib noorele puutöömehele olla samal moel märgiline esimene õpetaja kui Fred Jüssi noorele loodusesõbrale. Etnograafi rolli mõtestaja jaoks jääb küsimuseks, kas sarnast tihedalt läbi kirjeldatud, aga ka lugejahuvi tekitavat teksti on võimalik luua ainuüksi muuseumiarhiivi ning eeskujulike erialateadmiste ja mahukate välitööde pinnalt ning mil määral aitavad kaasa autori isikuomadused ja oskused info kogumisel, selle analüüsil ning vormistamisel: „hea nina”, sihikindlus ja olulise mõistmine, hea läbisaamine informantide, kolleegide ja lugejaga.

26 Selle inspiratsiooni käegakatsutavaks tulemuseks on Meelis Kihulase loodud näitus „Puud ja inimesed”, vt <https://www.erm.ee/et/content/puud-ja-inimesed-kummardus-ants-viiresele>.

27 Viires tegi veovahendite teemal välitöid aastail 1955–1973, lisaks Eestile ka Baltikum, Venemaa ja Valgevene aladel. Välitöödel uuritud punktide register koos kaartidega on trükitis kümne lehekülje pikkune (Viires 1980: 257–266).

28 ERM 13289 Petseri.

29 ERM A 509:6213 Kihnu.

Foto 4. Pumppuuri kasutamise õpe 2019. aasta pärandtehnoloogia sügiskoolis Männiku metsatalus. *Kerttu Kruusla foto.*

Viimase juurde on toodud Gustav Ränga teade, et Kihnus kuulusid loivad hülge tabajale – niisiis, neid peeti jahisaagi üheks väärtuslikumaks osaks (Ränk 1935: 13). Siinkohal võiks veel korra esile tõsta vanema põlve etnograafide valdavat huvi piirkondliku terminoloogia vastu. Murdekeelseid termineid, mis seostuvad toorme ja valmistusviisidega, on kogutud agarasti ja see on kahtlemata väga väärtuslik mitmekihilise taustainfo kandja ka tänapäeval.

20. sajandil esile tõusnud kultuuri uurivates teadusharudes, nagu etnoloogias, kunstiajaloo või semiootikas vaadati materiaalsele kultuurile pigem kvalitatiivselt ehk tõlgenduslikult – huvitades, milline on asjade roll kultuuris ja ühiskonnas tähenduse tasandil, kuidas asju kasutatakse, kuidas nad kehasuvad kultuuris käibivate märgisüsteemide ja väärtuste-hoiakute materiaalseid väljendusi, ideoloogilisi agendasid, sotsiaalset kuuluvust. Eesmärgiks on mõtestada uuritavate subjektide elu tähenduslikkust ja seda toetavate esemete rolli, kuid ei unustata, mis seos on üksikul üldisega. Neis käsitlustes on ese pandud alati dialoogi selle tegija või kasutajaga ka juhul, kui vaadeldakse teatavaid väliseid vorme ja esteetilisi tunnuseid, vajaliku teadmise olemasolul määratakse ka materjalid, sest ka neil on tähendusloomes kindel roll. Selline käsitlusviis võimaldab materiaalsel kultuuril uurida teoreetilise ettevalmistusega uurijatel, kuivõrd siin on võimalik kasutada abstraktset lähenemist, näiteks vaadelda esemete kaunistusmotiivide võimalikku päritolu või luua välise tunnuste ja funktsioonide põhjal tüpoloogiasid (rehemajad, õllekapad, kattevaibad jne) ning analüüsida nende kohta laiemas kultuuripraktikas.

Enamasti huvituvad kvalitatiivse lähenemisega uurijad esemest alates sellest hetkest, kui ese on juba valmis ja kasutusel. Pärandtehnoloogia uurijad seevastu keskenduvad eseme konstruktsiooni ja selle valmistamise protsessi üksikasjadele. Seoses sellega, et sotsiaal- ja kultuuriteadustes on nüüdseks aset leidnud nn materiaalne pööre (vt Bennett, Joyce 2013), on lisaks abstraktsetele materiaalsusega seotud teemadele tõusnud eri uurimisalade fookusesse

ka tegemise ja tehnoloogiaga seotud teemad, nagu näiteks ajaloolise toidukultuuri uurimine, ajalooliste materjalide kasutamine restaureerimisel jne. Viimastel kümnenditel on esemeuurimuses väga huvitavaid arengusuundi algatanud arheoloogid, kes on püstitanud mitmeid uusi uurimisküsimusi, mis aitavad panna tavakõrva jaoks vaikivaid objekte kõnelema. On ju ka selge, et tehnikapõhine või kitsamalt ühele objektile, näiteks selle keemilistele parameetritele keskenduv uurimisenurk on viljakas, kui tegeletakse nii vanade esemetega, mille loomise asjus selguse saamiseks pole enam välitöövõimalust, s.t võimalust küsida, vaadelda ega ka võimalust arhiividest eseme kohta mingitki kirjalikku teavet juurde saada. Kogumise metoodikast lähtuvalt ei saa ühelelt kõrvutada arheoloogilisel ja etnograafilisel meetodil kogutud esemeid ja nende uurimismeetodeid, kuid teatud paralleelide otsimine aitab kaasa uute vaatenurkade leidmisele ja inspireerib arheoloogias levinud võtteid rakendada ka muus esemeuurimuses. Nii näiteks annab loodusteaduslike analüüside tegemine palju uut teavet eseme valmistamiseks kasutatud materjalide ja tehniliste võtete kohta. Kui arheoloogiliste tekstiilide puhul on juba asutud keemiliselt analüüsima tekstiilide värvimiseks kasutatud värvaineid (Peets 1998a; Peets 1998b; Rammo 2015) ja mõõtma lõnga valmistamiseks kasutatud villakiudude läbimõõtu ja ühtlust (Peets 1992; Rammo 2015), siis etnograafiliste tekstiilide kogud alles ootavad sedalaadi uuringuid. Populaarsust koguv abimees on eksperimentaalarheoloogia, mis aitab testida esemete valmistamise võtteid ja kasutamise võimalusi ning avada uusi vaatenurki uuritavatele objektidele. Nii näiteks on Jaak Mäll uurinud keskaegse käsitulirelva rünnakuenergiat ja läbistusvõimet, kasutades selleks Otepää varspüsi katkete põhjal valminud rekonstruktsiooni (Mäll 2016: 274–276). Arheoloogide, nagu käsitööstuurijategi jaoks on esemete analüüsis vältimatu ka kohalike või imporditud materjalide, toorainete ja nende tööstluste ning käsitööriistade tundmise vajadus. Selline tehnoloogiale keskenduv meetod domineerib TÜ VKA (aga laiemalt Põhjamaadegi) käsitööteaduses ja pärandtehnoloogiate uurimises. Nimelt aitab praktiline eseme valmistamise protsess tõstatada uusi uurimisküsimusi ning uuritavale materjalile hoopis teistsugust valgust heita kui muud uurimisviisid. Käsitööstuurija peab olema võimeline enda uuritavat eset ise tegema, et „uued” küsimused talle kätte paistaksid.

Praktiline tegemine kui uurimismeetod

Pärandtehnoloogilises oskustepõhises uurimises võib laias laastus välja tuua järgmised suunad: esemeuurimus, tehnoloogiauurimus, materjaliuurimus, töövahendite ja töökoja uurimus ning meistrioskuste uurimus. Esemeuurimises on üldiselt kasutusel kas väljastpoolt vaataja kirjeldusmeetod või praktiku, n-ö seest-vaataja perspektiiv (üldiselt tuntud etnoloogiast

kui eristus *etic/emic*). Esimeste alla käivad etnograafiline, etnoloogiline, kunstiteaduslik, esemebiograafiline, semiootiline jt kirjeldavad, kvalitatiivsed lähenemisviisid. Pärandtehnoloog aga tegeleb oma objektiga lähemalt, sellele „käsi külge pannes” ehk tegemise ja oma oskuste ning kogemuste kaudu. Sellise lähenemise vajalikkusele on tähelepanu juhitud näiteks moe- ja rõivauuringute vallas. Gordon (2002) osutab, et tekstiili valmistamise praktiline kogemus on selle mõistmise oluliseks aluseks. Davidson (2019: 329) peab rõivaste uurimisel viljakaks meetodiks vanade esemete rekonstrueerimist ja muid praktilisi tegevusi, millel saavad tema hinnangul olla mõõdetavad akadeemilised tulemused (uurimused, artiklid, aruanded). Sellist lähenemist on mõistlik rakendada ka teistele esemeliikidele.

Inglise keeleruumis on praktilist uurimist puudutavas metodoloogias korraga käibel kaks sarnast, laialt levinud mõistet: *practice-based* ja *practice-led research*. Esimene termin on kohane, kui uuritava artefakti kohta taotletakse uut teadmist läbi selle valmistamise ja valminud objekt on oluline osa uurimusest, teine aga siis, kui uurimus juhib uue teadmise juurde nii, et uurimisobjektiks on tehnoloogia ise ja selle abil tehtav objekt ei ole fookuses (Candy, Edmonds 2018: 64). Viimast meetodit on võrreldud peamiselt sotsiaalteadustes levinud tegevusuurimusega (Candy 2006: 3). TÜ VKA kogemuse põhjal võib öelda, et kahe uurimismeetodi vahel on keeruline selget piiri tõmmata ja nii oleme seni mõlemat lihtsustavalt nimetanud praktikapõhiseks uurimismeetodiks.

Läinudsügisel konverentsil Viljandis rääkis Göteborgi ülikooli restaupeerimisprofessor Gunnar Almevik praktikapõhise uurimistöö rakendamisest kõrghariduses.³⁰ Viidates Herbert Readi kunstiharidust käsitlevatele teooriatele, tõi ta välja kolm viisi käsitöö uurimiseks, inglise keeli *research into, for, through crafts*. Neist esimene, **sissevaade** käsitöösse, on omane etnograafilisele uurimusele. Kui käsitööd uuritakse millegi **jaoks**, siis enamasti selleks, et oma vaatlustulemuste põhjal luua mingi uus asi; seda viisi kasutavad peamiselt kunstnikud. Uurimine **läbi** käsitöö loob tegemisele meta-perspektiivi. See nõuab uurijalt omaenese (käeliste) teadmiste pidevat läbikatsumist ja analüüsimist.

Candy (2006: 2) toob välja kõige olulisema erisusena praktilise uurimuse ja lihtsalt praktilise töö vahel küsimused, nagu: kuivõrd selgelt on uurimus eesmärgistatud, kui läbipaistvalt läbi viidud ning kas tulemus on kasulik ainult tegijale endale või on sellel laiem mõju. Samuti on praktilisel tegemisel põhineval uurimisel ideaalis ka suurem eesmärk, mis annab mingi uue kvaliteedi edasiseks, näiteks – milline materjal on kauakestvam, kuidas kasutada

30 Vt ettekannet siit: <https://www.uttv.ee/naita?id=29101>.

materjali säästvamalt, kuidas vähendada eseme tootmisega kaasnevat koorumust keskkonnale. Samuti võivad sellisel uurimisel olla tulemused, mis ei ole pelgalt tehnoloogiakesksed: ajalooliste esemete valmistamise tehnoloogia uurimine võib anda meile uut teavet kaubanduslike suhete ja kultuuriliste tõekspidamiste kohta.

Praktikapõhise meetodi veel üheks alaliigiks on eksperimentaalmeetod. See on saanud inspiratsiooni eksperimentaalarheoloogilisest lähenemisest, kus leitud eset püütakse järele teha täpselt teadmata, millisel viisil see algselt tehtud oli.³¹ Seega, kui uuritava eseme valmistamisest puuduvad andmed ja see tuletatakse vaid säilinud valmis eseme põhjal, siis võib see tähendada paljude eksperimentide läbiviimist enne rahuldavale tulemusele jõudmist. Seda võib kasutada juhul, kui vana asja ei osata täpselt järele teha, aga ka siis, kui seda ei tahetagi teha, vaid plaanis on teostada mõne täiesti uue või hübriidse eseme idee või siis seatakse endale eesmärgiks teha vanamoodi väljanägemisega ese, kuid moodsamate tehnikate abil. Juhul kui inspiratsiooni ammutatakse pärandkäsitööst, on tegemist traditsiooni transformeerimisega, mille puhul tuleks järgida teatud kindlaid põhimõtteid – näidata selgelt ära, mis on uues esemes traditsioonilist (nt materjal, disain) ja mis uut – selleks võib olla näiteks moodne tehnoloogia (vt Nugraha 2010: 20–36). Neid kombinatsioone on lõputult, aga tähtis on, et tegija neid teadvustaks ja põhjendaks.

Praktiline tegemine kui uurimismeetod algab enamasti küsimusest „Kuidas see tehtud on?” ja selle esimene etapp tähendab andmete kogumist, mille meetodiks on uuritava eseme „lähedalt vaatamine” (ingl k *close looking*). See hõlmab eseme(te) väliste tunnuste detailset kaardistamist: mõõdud, kaal, vormi kirjeldus (kahe- või kolmemõõtmelisus, sümmeetria jm), värvus ja värvaine määramine, kaunistused (ornamendid jm ehisdetailid), materjal ja tooraine, seisukord (uus, vana, kulunud) jne, olenevalt taotletavast detailsuse astmest ja veelgi enam – olenevalt konkreetsest esemest ja sellest, mida tema puhul detailselt vaadelda annab. Väga kõnekad on ka eseme juures tuvastatavad vead, katkestused, rebendid ja parandused, kuna need annavad kõige ehedamalt teavet eseme valmistamise protsessi ning meistri oskuste kohta. Pärandtehnoloogia uurijalt eeldame, et tal on endal mingi käsitöine oskus ja õigupoolest ta ei uurigi asju, mida ta enam-vähem teha ei oska. Uurija vaatleb ja vajadusel oletab, kuidas ja milliste vahendite abil on ese tehtud, ning paneb selle etapiviisiliselt kirja – sellise dokumenteerimistegevuse põhjal on võimalik tulemust korrata. Kui ta ei ole tegemise järjekorras kindel või on tema teadmistes-oskustes mõni lünk, hakkab ta tegemist praktikas järele proovima, et

31 Vrd artikli algul määratletud taasloodud oskusega.

anda kindlam vastus. Katsetused võivad sisaldada ka eksperimenteerimist eri tehnoloogiatega. Praktikapõhises uurimises kerkivad uued küsimused, millele ainult praktik oskab vastata. Kui eesmärgiks on aga ühendada nii väljastkui seest-vaade, siis seda saab teha interdistsiplinaarse lähenemisega, võttes meetodeid eri valdkondadest ja neid omavahel kombineerides.

Tulles tagasi valmistamise jaoks andmete kogumise juurde, siis lähedalt saab vaadelda asju muuseumis, erakogus, erialases metoodilises fondis, välitöödel (kui minnakse kellegi juurde midagi vaatlema või dokumenteerima, kas siis eset või selle tegemist). See nimekiri ei ole lõplik, kuid selge on, et igal allikal on oma eripära ja/või vaatlemispiirangud, mida tuleb teadvustada ja millest juhinduda. Näiteks muuseumiesemeid lubatakse katsuda vaid selleks ette nähtud kinnastega, vanu ja õrnu esemeid tohib puudutada väga ettevaatlikult ning sel juhul on kahtlane, kas eseme sisse või taha üldse saabki vaadata. See omakorda võib hilisemat valmistamist raskendada ja õnnestumiseks tuleb rohkem katseid teha.

Dokumenteerimise sisu sõltub uurimise laiemast eesmärgist, millest lähtuvalt pannakse paika uurimiskese ja -küsimused. Mõne eesmärgi puhul on kohane minna detailidesse ja vaadelda näiteks ainult asja tegemiseks vajalikke materjale ja nende tooret: füüsikalist ja keemilist koostist, naturaalse materjali puhul selle kasvatamist, kogumist, töötlemist, kasutusjärgi jms. See annab vastuse küsimustele, milline on teatud eseme valmistamiseks sobiv materjal, milline on tootmise mõttes jätkusuutlik materjal, kuidas seda luua, kui kaua see kestab. Võib keskenduda ka ainult eseme värvile ja/või muustrile ning kirjeldada, kuidas need kompositsiooni moodustavad sõltuvalt sellest, mis tehnikas nad on teostatud. Uuriija jaoks oluline probleem võib olla ka küsimus asja valmistamiseks kasutatud tööriistadest: mis need on, kuidas ja millest need on valmistatud. Nii tekib sekundaarne tegemisfookus, s.t kõigepealt tuleb luua tööriistad ja seejärel katsetada neid eseme valmistamisel, selgitada välja eri vahendite eelised ja puudused.

Näiteid praktikapõhistest uurimustest

Et eelnev jutt ei jääks abstraktseks, heidame järgnevalt pilgu mõnedele TÜ VKAs valminud pärandtehnoloogia magistritöödele, mis on näideteks valitud seetõttu, et lisaks praktilistele katsetustele sisaldavad nad ka põhjalikku kirjalikku osa ning on valminud vilunud käsitöömeistrite ulatuslikule kogemustepagasile tuginedes. Need illustreerivad praktilise uurimise seda etappi, kus andmed on kogutud ning neid asutakse isetegemise kaudu läbi analüüsimise. Taustaks olgu veel märgitud, et TÜ VKA rahvusliku käsitöö osakonnas on veerand sajandi jooksul kaitstud umbes 150 seminari- ja teist sama palju lõputöid ning ligi kolmkümmend magistritööd.

Anu Pingi magistritöö „Silmuskoeliste sukkade ja sokkide kudumise tehnoloogilised võtted, nende muutumine ja paikkondlikud erinevused 19.–20. sajandi Eestis” lõi osakonnas tõelise läbimurde tehnoloogiapõhise uurimuse alal (2013). Tema töö oli üks esimesi, mis teadvustas praktikast juhinduva uurimuse eeliseid võrreldes senini TÜ VKAs kõige tavapärasema, etnograafilise esemeuurimisega. Täiendatud kujul on tema töö ilmunud Eesti silmuskudumise tetraloogia II köitena (Pink 2017). Töö põhieesmärgiks oli läbi uurida kõik Eesti muuseumides talletatavad 735 sukka ja sokki, keskendudes nende kudumistehnoloogiale, täpsemalt kandadele ja pöidadele. Anu töö tõstis keskmesse pärandtehnoloogiliselt olulise probleemi:

...kas suudame oma käelist pärandkultuuri säilitada ja edasi arendada, kui toetume üksnes värvide-mustrite visuaalsele köitvusele ning soovile mõista esemete sotsiaalset või märgilist tähendust, sealjuures jättes uurimata ja kajastamata selle, kuidas neid esemeid tegelikult valmistati. Sellise olukorra tulemuseks on meie rahvakunsti peituv poolik kasutamine ja tehnoloogiline pealiskaudsus – mitte vanade töövõtete edasiarendamine, vaid nende asendamine kusagilt kirjandusest leitud uutega, nii et töö tulemus näeb välja enam-vähem samasugune. (Pink 2013: 6.)

Töö käigus uuris Anu Pink rahvapäraseid sukkade-sokkide kasvatamise ja kahandamise võtteid ning kanna ja pöia konstruktsioone üheksa muuseumi esemekogu põhjal. Uurimuse tulemusena selgus, et 19. sajandil oli Eesti aladel tuntud 15 suuremate erinevustega kannakudumise tüüpi ning kui arvesse võtta ka väiksemaid erinevusi, on tehniliselt üksteisest erinevate sukakandade arv ligi 40. Pöidade uurimine andis tulemuseks üheksa kudumise ja kuju andmise rahvapärast meetodit, kui aga võtta veelgi täpsemad andmed (arvestada erisuguseid kahandusvõtteid, nagu pooletahiline, kahetahiline, kolmetahiline, Muhu võte jne), siis on seegi arv suurem. Uurimuses on ülevaade kandade ja pöidade piirkondlikust jagunemisest, hüpoteesid variantide pärimise kohta ning ka esialgsed terminoloogilised ettepanekud, kuidas üht või teist tüüpi sukakanda või -pöida nimetada. Olulise järeldusena selgus ka asjaolu, et tehniline mitmekesisus kadus pärast seda, kui sukkade kudumine ei olnud enam päritud, vaid koolipingis õpitud oskus (Pink 2013: 17).

Rohkelt praktilist katsetamist nõuavad ka erisugused käsitöömaterjalid. Mõistagi ei käi materjalid ja tehnoloogiad traditsioonitruu meistri käes üksteisest mööda, aga kui uurimuse maht on piiratud, siis võib ka ainult materjalile keskenduda ja rakendada seda kas koopia- või rekonstruktsiooniesemete tegemiseks või siis hoopis mõne moodsama tehnoloogia teenistusse. Astri Kaljuse 2017. aastal kaitstud magistritöö „Villaste kangaste kudumise võtted

Foto 5. Astri Kaljus Noore Meistri Kooli juhendajana. Lembe Lahtmaa foto.

11.–17. sajandi Eesti arheoloogiliste leidude põhjal ja nende taasloomine tänapäeval” (Kaljus 2017) eesmärgiks oli analüüsida valimis olnud Eesti alade arheoloogiliste kangafragmentide kiu- ja kudumistehnilisi omadusi ning selle põhjal TÜ VKA Vilma villakojas välja töötada jätkusuutlikud, stabiilse varustusvõimalusega, tänapäeva lambavillade, töövahendite ja kudumismeetoditega (kuivõrd horisontaalteljeld seda võrreldes vertikaalsetega on) sobivad lõngad, mis sobiksid rekonstruktsioon-kangaste kudumiseks ja säilitaksid neis visuaalselt identse välimuse. Nõudlus sellistele on Eestis viimasel ajal tõusuteel ja sellealane süvenemine on seega perspektiivikas. Kuna mainitud töö uurimisprotsess osutus väga töömahukaks ja mitmed katsed andsid õnnestumiste kõrval ka palju luhtunud tulemusi, jagub juba selles teemas üha uusi katsetusi järgneva teie uurijatele. Samuti väärrib esiletõstmist, et autor kaalus ja põhjendas oma hübriidiseerimisotsuseid – näiteks otsustades kasutada ajalooliste asemel tänapäevaseid töövõtteid ja materjale. Lisaks eelpool toodule loobus ta näiteks taimsetest lõngavärvidest, asendades need kiiremal moel saavutatava ja stabiilsemat tulemust andva keemilise värvimisega.

Magistritasemel ei ole Viljandi uurimisvaldkonnad materjalide seisukohalt kitsendatud vaid tekstiilile, puidule või metallile. Nii uuris Andres Rattasepp Eesti etnograafilisi kasetohust märsse ja nende valmistamisvõtteid, et rakendada neid tänapäeva tootearenduses (Rattasepp 2014). Fookuses olid nii punumise ajalooline tehnoloogia kui materjal, selle (eetiline) kogumine ja töötlemine. 190 MUISis esindatud Eesti eri muuseumidesse kogutud märsi põhjal uuris autor nende tüüpe, rekonstrueeris punumise võtted (kuivõrd need oskused olid tema hinnangul hääbunud, sest viimane teadaolev Eesti märssimeister suri 1982. aastal), kasutades selleks oma juhendaja ja õpetaja, Vene kasetohu-eksperti Vladimir Jarõši, aga ka teiste välitöödel kohatud Karjala ja Vene meistrite näpunäiteid. Võrdleva analüüsi põhjal teiste rahvaste analoogidega leidis kinnitust Jarõši oletus Eesti märsside tehnoloogilistest eripäradest. Samuti selgitati välja Eesti märsside valimi konstruktsioonilised sarnasused ja erinevused. Märsi laka ehk märsi avaust katva-sulgeva klapi kinnitusviiside põhjal esitas autor Eesti märsside tüpoloogiat – neli eri tüüpi.

Töös on sõnastatud ka märsside materjalile esitatavad nõuded:

...hea kvaliteediga tarbetohu leidmiseks metsas peab tohumeister tundma tohu omadusi ning teadma, milliste tunnuste järgi seda ära tunda. Hea kvaliteediga tarbetohu on elastne, lõvedest mitte pragunev, puupoolne osa kollast värvi ja sametiselt pehme. (Rattasepp 2014: 58.)

Ta annab ülevaate, millistest metsadest sellist tohtu leida võib, milliseid puid eelistada. Varumiseks sobival ajal (suve alguses) on tohumeistrid paratamatult sunnitud võtma tohtu veel kasvavatelt puudelt, mis tekitab ühiskonnas valdavalt hukkamõistvat reaktsiooni:

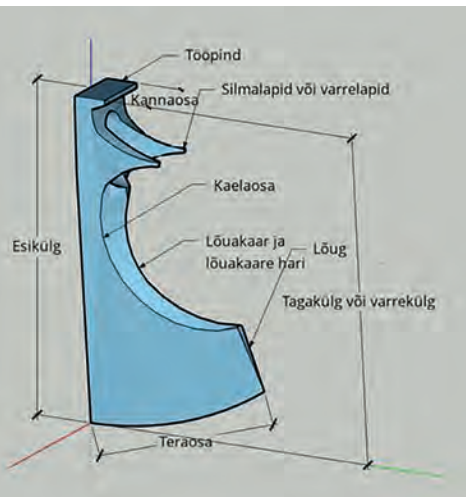
Kasetohu varumine igaiühõiguse alla ei käi, kuid seadus seda otseselt ei keela juhul, kui see on kooskõlas säästva majandamise põhimõttega ja kui kasetohu varuja arvestab metsaomaniku õigustega. Kuigi hoolikas tohu eemaldamine tähendab kasele vaid ajutist ebamugavust ega takista puu edasist kasvamist, peab tohuvaruja ja ka metsaomanik siiski arvestama ühiskonna eetiliste, esteetiliste ning emotsionaalsete seisukohtadega, seega on õige tohtu eemaldada vaid aasta jooksul kindlalt raiumisele määratud puudelt. (Rattasepp 2014: 58.)

Käesoleval aastal Viljandis kaitstud magistritöös uuris sepp ja muinaslaevanduse huviline Karmo Kiilmann viikingiaegseid töötegemise kirveid, millega muuhulgas valmistati paate ja laevu (Kiilmann 2020). Karmo Kiilmanni töö on klassikaline praktikapõhine esemeuurimus, kus põhiküsimusteks on C-tüüpi kirve³² valmistusviis ning funktsionaalsus. Praktilisele kogemusele tuginedes väidab autor:

*...ühesugust käsitöist tulemust nii sepistamises kui puutöös on võimalik saavutada erinevate tööriistade ning võtetega. Spetsiifilised erinevused on äratuntavad vaid kogunud asjatundjale ja eseme funktsioonipõhist kasutajakogemust pigem ei muuda. Seetõttu olen esemete valmistamisel teadlikult vältinud „õige” meetodi otsimist ning piinlikult täpse koopia saavutamist, vaid kesken-
dunud pigem algmaterjalile, vahenditele ja protsessile. (Kiilmann 2020: 7.)*

Töö sisaldab hulgaliselt katseid nii kirve sepistamise kui ka kasutamise kohta puidu töötlemise kontekstis. Muuhulgas selgus selle kirvetüübi

32 Norra arheoloogi Jan Peterseni väljatöötatud tüpoloogia sisaldab 12 kirvetüüpi, mis jagunevad vastavalt funktsioonile, suurusele, vormile ja kaaluomadustele töö- või sõjanduskirvesteks. Neid tüüpe on ta tähistanud suurtähtedega (A, B, C jne).

Joonis 2. C-tüüpi kirves ja selle osade nimetused. Karmo Küllmanni joonis.

võrdlemisel Fiskarsi universaalkirvega viikingiaegse tööriista sobivus tänapäeva konteksti – tööefektiivsus on neil sarnane, kuid vanema kirve kasuks räägib selle esteetilisem välimus ja pärandeseme staatusega seotud meeleline aspekt, tähenduslikkus ja laialdane kasutusvõimalus taaskehastajatele, kaitsevæelastele (maastiku ettevalmistamisel) või muidu käsitööst lugu pidavatele töötegijatele.

Studia Vernacula eelmises eestikeelses numbris avaldatud intervjuus Indiana ülikooli folkloristika ja antropoloogia professori Jason B. Jacksoniga joonistub välja neljajaruline mudel materiaalse kultuuri uurijate ja harrastajate liigitamiseks: traditsiooni kandjad, kontseptualistid, koopiade loojad, harrastajad (Jackson jt 2019: 105–106). Selle liigituse üksühene üle-

kandmine TÜ VKAs tegutsejatele on aga keeruline. Paljud tudengid ja õppejõud on ka ise elava traditsiooni kandjad, kes on varustatud päritud oskustega artikli algul määratletud tähenduses. Kuid nende seas leidub ka loovisikuid, keda võiks liigitada Jacksoni mõistes kontseptualistide alla. Koopiade loomine on üks osa Viljandi õppeprogrammist, kuna see võimaldab lihvida edasiseks uurimistöök hädavajalikke käelisi oskusi. Sellel on ka praktiline väljund, kui on vaja teha rekonstruktsioone ja koopiaid taaskehastajatele, muuseumitele või rahvariiete kandjatele. Välistatud ei ole ka see, et ühe tehnika oskaja on mingis teises valdkonnas harrastaja (näiteks ehtesepp tegeleb vabal ajal heegeldamisega). Viljandis viljeldavat uurimust võiks iseloomustada kui erioskusi nõudvat tööd, mida teevad traditsiooni- ja pärandipõhised loomeisikud.

Lõpetuseks: pärandtehnoloogia akadeemilised väljavaated

Pärandtehnoloogia uurimise positsioon Euroopa akadeemilises maailmas on seni veel üpris marginaalne. Pärandtehnoloogia ning käsitöö uurimisega tegelevad osakonnad võivad eri kõrgkoolides paikneda väga iselaadsetes üksustes, inseneriteadustest ja tehnoloogia-uuringutest kunsti, disaini ja humanitaarteaduskondadeni. Näiteks Göteborgi ülikoolis on *craft research* koondunud restaureerimisosakonda, Helsingi ülikoolis kuulub see haridusteaduste valda, Uppsala ülikoolis viljeletakse seda kunstiajaloo osakonnas. Professor Gunnar Almevik tõi oma ettekandes Viljandis välja ka (meilegi hästi teada) asjaolu, et praktilisi oskusi nõudvate erialade õpetamine ei ühildu hästi kõrghariduses juurutatud Bologna süsteemiga – see lihtsalt võtab

rohkem aega ja seda kõigis õppeastmetes. Kitsad distsiplinaarsuse raamid ja abstraktse, teoreetilise teadmise vaikumisi kõrgem väärtustamine võrreldes praktiliste oskustega ei soosi komplekssete käeliste oskuste ega neil põhinevate uurimismeetodite arendamist akadeemilises vormis. Et seda siiski siinseal Euroopas püütakse teha, näitab, et üldine vajadus käsitööuurimuse ja praktikapõhiste uurimismeetodite arendamiseks on olemas.

2019. aasta novembris Viljandis toimunud rahvusvahelisel pärandtehnoloogiauurijate konverentsil toimus veerandsada suulist ettekannet ning esitleti kümmet posterettekannet (viimastest enamuse TÜ VKA RKO magistrantidelt). Esinejaid oli kokku kaheksalt eri maalt. Kaks intensiivset ettekannete päeva, mida saatsid kirglikud arutelud hiliste öötundideni, tõestasid ilmekalt, kui väga tuntakse koostööst puudust. Järgmine kokkusaamine toimub, kui olukord seda lubab, Põhjamaade juhtiva pärandtehnoloogia uurimiskeskuse – Göteborgi Ülikooli Mariestadi konserveerimisosakonna eestvõttel. Viljandi konverentsist saab lähemalt lugeda Patrick Dillon'i ülevaadet käesolevast numbrist (Dillon 2020: 200–209). Varem on käsitööuurijaid ja -praktikuid Viljandisse kokku tulnud ka kitsamate teemade raames, näiteks võib tuua sellised sündmused nagu „Nordic Knitting Symposium” (2018) või rahvusvaheline konverents „Traditional Knitted Sweaters around the Baltic Sea” (2013).

Oluliseks indikaatoriks, et paralleelselt protsessidega Euroopas on materiaalse või esemelise kultuuri uurimine üldisemalt ka Eestis hakanud taas suuremat huvi pälvida, on 2017. aastal Tartu Ülikooli kultuuriteaduste instituudi ning TÜ VKA koostöös loodud rahvusvaheline õppekava „Folkloristika ja pärandirakendused” (ingl k *Folkloristics and applied heritage studies*). See võimaldab huvilistel võtta oma magistriõpingute raames ühe spetsialiseerumismooduli Viljandist. Esimene töö vastaval suunal oli Nurjahan Hadi „Ühe käsitöötraditsiooni muutumisest Bengali *nakshi kantha* näitel” (Hadi 2019), mille põhjal valminud artiklit on meil hea meel viidata siinse ajakirjanumbri kaastööna. Eelpool mainitud Viljandi rahvusliku käsitöö osakonna uurijate intervjuu USA juhtiva materiaalse kultuuri uurimise eksperdi, Indiana Ülikooli professori Jason B. Jacksoniga (Jackson jt 2019) sai teoks tänu sellele, et too oli Tartu ülikooli etnoloogia, folkloristika ja rakendusantropoloogia õppekava eestvedajate kutsel siin lugemas valikkursust „Material Culture and Museum”. Olulise koostöö teetähisena võiks märkida ka samas Studia Vernacula numbris ilmunud artiklit materiaalse kultuuri uurimisest Eesti etnoloogidelt (Bardone jt 2019). Ehkki materiaalse kultuuri uuringuid puudutavat valikkursust on TÜ etnoloogia osakonnas loetud juba mitmeid aastaid, on esemete, eriti aga pärandtehnoloogiate uurimine Eesti ülikoolides seni veel marginaalses staatuses. Siin terendab Viljandi jaoks võimalus tugevdada oma akadeemilist positsiooni käsitööteaduse ja pärandtehnoloogiate uurimise kompetentsikeskusena.

Oma olemasolu kahekümne kuue aasta jooksul on rahvusliku käsitöö osakonna vanim, rahvusliku tekstiili eriala pidevalt arenenud. Selle kõrvale on lisaks tekkinud uued erialad – rahvuslik ehitus (2005), rahvuslik metallitöö (2011), samal aastal ka pärandtehnoloogia magistriõppekava. Alates 2020. aasta sügisest tegutseb pärandtehnoloogia magistriõppekava „Kultuuripärandi loovrakenduste” nime all, liites enda juurde ka pärimusmuusika suuna ja sisaldades endas võimalust laieneda ka teiste pärandivaldkondade suunas. Nimetatud õppekavad on püüdnud ümbritseva võimalust mööda dialoogis olla, muutudes üha uuenduslikumaks ja mitmekülgsemaks, ning kui kasutada kultuuripärandi loome kontekstis olulist mõistet – hübriidsemaks. Põhialused, nagu inspiratsiooni ammutamine siinse maarahva kunagisest paiksest, traditsioonilisest eluviisist tingitud esteetikat, materjalikäsitlusest ja käsitöötehnikest ning nende väärtustamine ja kohandamine tänapäeva vajadustele, on aga jäänud samaks ja unikaalseks isegi maailma kontekstis. Kui oma tegevuse algusaastatel keskenduti tekstiili erialal palju vanade esemete puht-visuaalsele küljele, eelkõige ornamentidele ja värvidele, siis uute erialade liitumisel hakati liikuma järjekindlalt valmistehnoloogiate ja materjalide põhjalikumale uurimisele, mõtestamisele ja kasutamisele praktilistes üliõpilastöödes.

Praktikapõhine uurimismeetod ei ole Viljandi jaoks sugugi lõplikult ära määratletud, see alles kujuneb. Ka käesolev artikkel on osa sellest protsessist. Edasiste arenguperspektiividena olgu siinkohal toodud veel kolm märksõna: materiaalsus, kehalisus, keskkond.

Andrus Laansalu (2019: 64–75) on kirjutanud võimalusest vaadelda esemeid ja nende materjale kogemuslikult. Selle vaate kohaselt võiksid esemete valmistajad osata lisaks enda valmistatavate esemete funktsioonidest rääkida ka materjalide fenomenoloogilisest aspektist – materjalid „kõnelevad”, kuid on vaja osata neid „kuulata”. Milliste meeleliste omaduste kaudu materjal uurijale avaneb, seda saab iga pärandtehnoloog enda oskuste ja materjalide kontekstis detailsemalt kirjeldada. Võib seletada materjalide vastupanuvõimet või sujuvat paindumist-muundumist soovitud esemeks. Samuti on oluline, kuidas tegijad ise oma kogemusi ja oskusi hindavad: kas need on piisavad, et materjal alluks eesmärkidele? Või peab tegija hoopis allutama iseennast materjalile? Mis punktis hakkab laabuma viljakas „koostöö” materjali ja tegija vahel? Nende küsimustega tegelemiseks annab häid juhtlõngu ka Tim Ingoldi tõlkeartikkel *Studia Vernacula* 2013. aasta numbris (Ingold 2013: 39–57), mis osutab, et materiaalsusest kõneldes jäetakse pahatihti kõrvale materjalid kui esemete peamised substantsid.

Kehalisuse tähtsus tugineb fenomenoloogilisest filosoofiast tuntud kehalise teadmise mõistele (*embodied knowledge, embodied cognition*). Kuna

käsitööd tehakse eeskätt kehaliselt, ei saa sellestki mõistest mööda vaadata. Varasematest teoreetilistest töödest on kehalise teadmise küsimuses olulised Michael Polanyi kirjutised 1950.–1960. aastatest vaikiva teadmise (*tacit knowledge*) kohta, mille põhiidee on, et me teame rohkem, kui oskame öelda (vt Polanyi 1958 ja 1966), ja see teadmine ei ole pelgalt intellektuaalne. Paljud igapäevaste toimingutega, sealhulgas käsitööga seonduvat, sisaldab lisaks abstraheritavale, sõnades väljendatavale teadmisele ka suurt hulka kontekstuaalset või kehalist teadmist. Vaikivast teadmisest filosoofia kontekstis kirjutab käesolevas *Studia Vernacula* numbris Eesti filosoof Margus Ott (2020: 46–59). Loodame, et siit on terendamas interdistsiplinaarne koostöö filosoofide ja käsitööpraktikute ning -uurijate vahel. Käsitööteadlanegi võib vaadelda keha ja vaimu vahelisi filosoofilisi seoseid, kuna tal endal on asjade tegemise kehaline pool tugevalt läbi tunnetatud. Autorid, kelle poole selles küsimuses veel võiks pöörduda, on näiteks Richard Sennett (2008), David Pye (1968), Jyrki Siukonen (2016; vt ka Sisa 2017), Alexander Langlands (2017). Vähetähtis ei ole ka tööriista rolli mõtestamine võrdlevalt ajaloolises ja tänapäevases kontekstis – mil määral kiirendab elektriliste vm tänapäeva käsitööriistade kasutamine muidu nii aeglast tegemisprotsessi, kui õigustatud nende kasutamine on ja kas nende jälg säilitab tehtavas esemes sideme sellesse esemesse kätkevad kultuurimäluga?

Keskkond on märksõna, millest tänapäeva maailmas ei saa üle ega ümber. Kui traditsiooniliselt seostub paikkondliku käsitööga ka toorme kohalikkus, selle ise kasvatamine või soodus logistika (näiteks palkasumite kerkimine jõgede kaldal metsamassiividest allavoolu), siis tänapäeval on probleemiks pigem, kas tooraine on mahedalt kasvatatud ja eetilisel varutud. Globaalsed tarneahelad võivad meile kergesti koju kätte tuua ka kõige eksootilisemates maailma paikades valmistatud materjalid – kuid selle näilise külluse ja kerguse tingimustes ei tohi unustada ka seda ökoloogilist jalajälge, mida meie tegevus koduplaneedile tegelikult kaasa toob. Siin on taas hädavajalik analüütiline kõrvaltvaatajapilk. Ka ajaloost leiame hulganisti näiteid selle kohta, kuidas mõni tooraine inimtegevuse või keskkonnamuutuste tõttu kahaneb või sootuks kaob, mis omakorda sunnib inimesi muutma oma kultuuripraktikat ja tarbimisharjumusi – või halvemal juhul suisa oma senised asualad maha jätma ja mujale liikuma. Tänapäeva põimitud maailmas meil mujale mineku võimalusi väga ei ole. Seda enam peame väga hoolega mõtlema oma ressursikasutusele ja töötegemise viisidele, mille aktuaalsusele või kohe aktuaalseks muutumisele viitavad ka paljud keskkonnaaktivistid, kes toovad välja vajaduse pöörduda tagasi kogukondlike eluviiside ja pärandoskuste ning kohalike loodusmaterjalide uuskasutuse juurde. Sestap on pärandtehnoloogia-uuringutel – oskuste, tööriistade ja materjalide mõtestatud seostamisel – siin oluline sõna sekka öelda.

Allikad

- Astel**, Eevi 1967. Eesti rahvapärased pastlad XIX sajandil ja XX sajandi algul. – *Etnograafiamuuseumi aastaraamat XXII*. Tallinn: Valgus, 188–213.
- Auasi = *Auasi*. Eesti etnograafide jälgedes. *A matter of honour. In the footsteps of Estonian ethnologists. Дело чести: по следам эстонских этнологов* 2008. Koost. Svetlana Karm, Marleen Nömmela, Piret Koosa. Tartu: Eesti Rahva Muuseum.
- Bardone**, Ester, **Kaaristo**, Maarja, **Jõesalu**, Kirsti, **Kõresaar**, Ene 2019. Mõtestades materiaalet kultuuri. – *Asja uuritakse. Studia Vernacula* 10, 12–45.
- Bennett**, Tony, **Joyce**, Patrick (toim.) 2013. *Material powers: Cultural studies, history and the material turn*. Oxon: Routledge.
- Candy**, Linda 2006. *Practice based research: A guide*. <https://www.creativityandcognition.com/resources/PBR%20Guide-1.1-2006.pdf> (02.10.2020).
- Candy**, Linda, **Edmonds**, Ernest 2018. Practice-based reserach in the creative arts. Foundations and futures from the front line. – *Leonardo* 51 (1), 63–69. doi:10.1162/LEON_a_01471.
- Davidson**, Hilary 2019. The embodied turn: Making and remaking dress as an academic practice. – *Fashion Theory* 23 (3), 329–362. doi:10.1080/1362704X.2019.1603859.
- Dillon**, Patrick 2020. Traditsioonilise käsitöö uurimine: toob mineviku tänapäeva ja loob tulevikku. – *Vaata ringi. Studia Vernacula* 12, 200–209.
- Ederberg**, Ernst 1928. Taluehitiste uurimisi Eestis. – *Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat IV*. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 5–13.
- Eisen**, Mattias Johann 1920. *Esivanemate ohverdamised*. Tallinn: Varrak.
- ekilex.eki.ee = Eesti Keele Instituudi sõnastiku- ja terminibaasisüsteem Ekilex.
- Gordon**, Beverly 2002. The hand of the maker: The importance of understanding textiles from the 'inside out'. – *Silk Roads, other roads. Proceedings of the 8th biennial symposium of the Textile Society of America*. Northampton, Massachusetts. <http://digitalcommons.unl.edu/tsaconf/389> (02.10.2020).
- Hadi**, Nurjahan 2019. *Transformation of a traditional textile craft: A case study of Nakshi Kantha*. Magistritöö. Tartu: Tartu Ülikool. Käsikiri Tartu Ülikooli digitaalarhiivis DSpace.
- Ingold**, Tim 2013. Materjalid materiaalsuse vastu. – *Lugusid materjalidest. Studia Vernacula* 4, 39–57.
- Jaanus**, Marja-Leena 2019. *Käsitöökeele korrastamine ja arendamine käsitööteaduse terminite komisjoni töö näidete varal*. Magistritöö. Viljandi: Tartu Ülikooli Viljandi Kultuuriakadeemia rahvusliku käsitöö osakond. Käsikiri Tartu Ülikooli digitaalarhiivis DSpace.
- Jackson**, Jason Baird, **Jõeste**, Kristi, **Matsin**, Ave, **Rennu**, Madis 2019. Asja uuritakse. Mõttevahetus materiaalse kultuuri uurimise üle Eestis ja Ameerika Ühendriikides. – *Asja uuritakse. Studia Vernacula* 10, 102–120.
- Kaljus**, Astri 2017. *Villaste kangaste kudumise võtted 11.–17. sajandi Eesti arheoloogiliste leidude põhjal ja nende taasloomine tänapäeval*. Magistritöö. Viljandi: Tartu Ülikooli Viljandi Kultuuriakadeemia rahvusliku käsitöö osakond. Käsikiri Tartu Ülikooli digitaalarhiivis DSpace.
- Kiilmann**, Karmo 2020. *Viikingiaja töökirved. Tehniline iseloom, rekonstruktsioon ja kasutuskogemus C-tüübi kirveste näitel*. Magistritöö. Viljandi: Tartu Ülikooli Viljandi Kultuuriakadeemia rahvusliku käsitöö osakond. Käsikiri Tartu Ülikooli digitaalarhiivis DSpace.
- Kuutma**, Kristin 2019. Kultuuripärandi võim – lahterdamisest vormistamiseni. – *Humanitaarteadused ja kunstid 100-aastases rahvusülikoolis*. Koost. Riho Altnurme. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 224–234.
- Kuutma**, Kristin 2008. Rahvakultuurisajand omakultuurist folkloori liikumiseni. – *Eesti rahvakultuur*. Koost. Ants Viires, Elle Vunder. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 586–598.
- Kästik**, Helen, **Matsin**, Ave 2018. Intervjuu Anu Rauaga. – *Esemete elulood. Studia Vernacula* 9, 178–196.
- Laansalu**, Andrus 2019. Asjade tagasitulemine. – *Kunst.ee* 3, 64–75.
- Langlands**, Alexander 2017. *Crafft. How traditional crafts are about more than just making*. London: Faber & Faber.

- Leete, Art, Tedre, Ülo, Valk, Ülo, Viires,** Ants 2008. Uurimislugu. – *Eesti rahvakultuur*. Koost. Ants Viires, Elle Vunder. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 15–39.
- Linnus, Jüri** 1959. Etnograafia Muuseumi teatmateriaali kogudest. – *Etnograafiamuuseumi aastaraamat XVI*. Tallinn: Valgus, 300–313.
- Malinen, Anssi** 2015. Katse õpetada palkehitust infotehnoloogia vahendusel. – *Silmnähtav. Studia Vernacula* 6, 176–179.
- Manninen, Ilmari** 1931, 1933. *Die Sachkultur Estlands* 1, 2. Tartu: Õpetatud Eesti Selts.
- Manninen, Ilmari** 1927. *Eesti rahvariiete ajalugu*. Tartu: Eesti Rahva Muuseum.
- Manninen, Ilmari** 1926. *Kannud. Etnograafilised monograafiad* 1. Tartu: Eesti Rahva Muuseum.
- Manninen, Ilmari** 1924. Etnograafia tegevuspiiridest ja sihtidest Eestis. – *Eesti Kirjandus* 12, 527–537.
- Jääts, Indrek, Metslaid, Marleen** 2018. Eesti etnograafia ja eesti rahvuslus. – *Keel ja Kirjandus* 1–2, 118–135.
- Mäll, Jaak** 2016. Arheoloogiline eksperiment Otepää varspüsi rekonstruktsiooniga. – *Eesti sõjaajaloo aastaraamat* 6 (12). Viimsi: Eesti Sõjamuuseum, 274–276.
- Niglas, Liivo, Toulouze, Eva** 2010. Reconstructing the past and the present: The ethnographic films made by the Estonian National Museum (1961–1989). – *Journal of Ethnology and Folkloristics* 4 (2), 77–96.
- Nugraha, Adhi** 2010. Transforming tradition for sustainability through 'TCUSM' tool. – *SYNNYT/ORIGINS* 3, 20–36.
- Ott, Margus** 2020. Kahesugune tunnetus. – *Vaata ringi. Studia Vernacula* 12, 46–59.
- Palumets, Ülle** 2017. Linase lapsesärgi taasloomine: uurimiskäik ja tööprotsess. – *Leivanumber. Studia Vernacula* 8, 174–195.
- Parts, Priit-Kalev, Jääts, Liisi, Matsin, Ave, Metslang, Joosep** 2009a. Miks ja kuidas koguda oskajaid? Pretsedendid ja perspektiivid. – *Studia Vernacula* 1, 27–49.
- Parts, Priit-Kalev, Jääts, Liisi, Matsin, Ave, Metslang, Joosep** 2009b. Viljandimaa käsitöömeistritest rakendusantropoloogia vaatenurgast. – *Akadeemia* 4, 725–745.
- Parts, Priit-Kalev, Jääts, Liisi, Matsin, Ave, Metslang, Joosep** 2011. Developing sustainable heritage-based livelihoods: An initial study of artisans and their crafts in Viljandi County, Estonia. – *International Journal of Heritage Studies* 17 (5), 401–425.
- Peets, Jüri** 1992. *Eesti arheoloogilised tekstiilid kalmetest ja peitleidudest III–XVI saj. (materjal, töövahendid, tehnoloogia)*. Magistritöö. Tartu: Tartu Ülikool. Käsikiri Tartu Ülikooli raamatukogus.
- Peets, Jüri** 1998a. Teaduseelsest keemiast ja muinaseestlaste tekstiilivärvidest. – *Muinasaja teadus* 5, 279–289.
- Peets, Jüri** 1998b. Indigovärvist Lääneme piirkonnas ja Eestis muinas- ja keskajal. – *Muinasaja teadus* 5, 291–306.
- Pink, Anu** 2013. *Silmuskoeliste sukkade ja sokkide kudumise tehnoloogilised võtted, nende muutumine ja paikkondlikud erinevused 19.–20. sajandi Eestis*. Magistritöö. Viljandi: Tartu Ülikooli Viljandi Kultuuriakadeemia rahvusliku käsitöö osakond.
- Pink, Anu** 2017. *Eesti silmuskudumine 2. Sukad ja sokid*. Türi: Saara Kirjastus.
- Polanyi, Michael** 1958. *Personal knowledge: Towards a post-critical philosophy*. Chicago: University of Chicago Press.
- Polanyi, Michael** 1966. *The tacit dimension*. Chicago: University of Chicago Press.
- Pye, David** 1968. *The nature and art of the workmanship*. London: Cambridge University Press.
- Rammo, Riina** 2015. *Tekstiilileiud Tartu keskaegsetest jäätmekastidest: tehnoloogia, kaubandus ja tarbimine*. Doktoritöö. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Rattasepp, Andres** 2014. *Kasetohust punutud Eesti märsside tehnoloogilised eripärad, valmistamine ning tänapäevased rakendamisevõimalused*. Magistritöö. Viljandi: Tartu Ülikooli Viljandi Kultuuriakadeemia rahvusliku käsitöö osakond. Käsikiri Tartu Ülikooli digitaalarhiivis DSspace.

Rennu, Madis, Tomasberg, Liisa, Leete, Art 2018. From 'heritage adepts' to historical reconstructionists: Observations on contemporary Estonian male heritage-based artisanry. – *Journal of Ethnology and Folkloristics* 12 (1), 21–48. doi:10.2478/jef-2018-0003.

Saar, Edgar 1976. Hõõrdetulest Eestis. – *Etnograafiamuuseumi aastaraamat XXIX*, 241–247.

Söderbäck, Per 1940. *Rågöborna*. Nordiska museets handlingar 13. Stockholm: Norstedt.

Ränk, Gustav 1935. *Vana-Eesti rahvakultuur*. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts.

Sennett, Richard 2008. *The craftsman*. London: Penguin Books.

Sisa, Kristjan 2017. Töö ja vahendite filosoofiast. – *Leivanumber. Studia Vernacula* 8, 219–223.

Siukonen, Jyrki 2016. *Vasar ja vaikus. Lühike sissejuhatus tööriistade filosoofiasse*. Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia.

Talve, Ilmar 1992. Ilmari Manninen in Finland and Estonia. – *Pioneers. The history of Finnish*

ethnology. Studia Fennica Ethnologica 1. Toim. Matti Räsänen. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 50–76.

Viik, Tõnu 2016. Kultuurifilosoofia. – *Kuidas uurida kultuuri? Kultuuriteaduste metodoloogia*. Koost. Marek Tamm. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus, 51–84.

Toone, Herta 1939. *Hõõrdetuli Eestis*. Proseminaritöö. Tartu: Tartu Ülikooli etnograafia õppetool. Käsikiri ERMi raamatukogus.

Viires, Ants 2001. *Kultuur ja traditsioon*. Tartu: Ilmamaa.

Viires, Ants 2000. Puud ja inimesed. Tartu: Ilmamaa.

Viires, Ants 1980. *Talurahva veovahendid: Baltimaade rahvapäraste põllumajanduslike veokite ajalugu*. Tallinn: Valgus.

Viires, Ants 1960. *Eesti rahvapärane puutööndus: ajalooline ülevaade*. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.

Kasutatud lühendid

ERM EA – Eesti Rahva Muuseumi etnograafiline arhiiv

ERM Fk – Eesti Rahva Muuseumi fotokogu

ERM KV – Eesti Rahva Muuseumi korrespondentide vastuste arhiiv

Kristi Jõeste (s 1977) on TÜ Viljandi Kultuuriakadeemia kultuuripärandi loovrakenduste ja pärandtehnoloogia magistriõppekavade programmi-juht ning rahvusliku tekstiili lektor. Magistrikraad semiootika ja kulturoloogia erialal Tartu Ülikoolist (2008); magistritöö põhjal avaldanud raamatu „Kihnu kõrdid eile ja täna. Semiootiline esemeuurimus” (2012). Juhendanud mitmeid pärandtehnoloogia alaseid magistritöid, osalenud käsitööteaduse terminite komisjoni töös ja veab

eest pärandtehnoloogiliste uurimis-meetodite kaardi koostamist, koostanud raamatuid Eesti kinnastest. Meistrikoja Ulas juht ja meister.

Madis Rennu (s 1973) on TÜ Viljandi Kultuuriakadeemia nooremteadur ja Studia Vernacula kauaaegne toimetuseliige. Tudengina teeninud leiba mitmetel traditsioonilise ehituse aladel ja osalenud paljudes välitööprojektitides. Magistrikraad etnoloogia erialal Tartu Ülikoolist (2007)

Artikli autorid. Vasakult: Kristi Jõeeste, Kadri Tüür, Madis Rennu, Ave Matsin. *Sandra Urvaku foto.*

uurimistööga Eesti kiviaedadest. Annab rahvusliku käsitöö osakonnas üliõpilaste iseseisvat teadustööd toetavaid õppeaineid. Vaadelnud tänapäeva meeskäsitööd nii materjalide-tehnikate, tegutsemissuundade kui ka kogukondliku arengu plaanis.

Ave Matsin (s 1973) on TÜ Viljandi Kultuuriakadeemia rahvusliku käsitöö osakonna juhataja ja rahvusliku tekstiili lektor. Magistrikraad tekstiili erialal Eesti Kunstiakademiast (2002). Peamiseks uurimissuunaks arheoloogiliste tekstiilide valmistamise tehnikad ja Eesti villa eesmärgipärane kasutamine. Juhendanud

arvukalt pärandtehnoloogia alaseid magistritöid, osalenud käsitööteaduse terminite komisjoni töös. Põhjamaade käsitöö kõrgkoolide võrgustiku eestvedaja. Teinud lavakujundusi Viljandi pärimusmuusika festivalile, pälvinud oma tegevuse eest rahvusliku käsitöö edendamisel mitmeid erialaseid tunnustusi.

Kadri Tüür (s 1975) on TÜ Viljandi Kultuuriakadeemia teadur ja Studia Vernacula peatoimetaja; doktorkraad semiootika ja kultuuriteooria alal Tartu Ülikoolist (2017). Viljandis juhendab magistrantide akadeemilise kirjutamise praktikat ning peab loenguid erialakirjandusest ja semiootikast.

Craft research and traditional technologies: practices and perspectives

Abstract

The article provides an overview of the practices and perspectives related to craft research and traditional technologies as studied and taught in the Estonian Native Crafts Department in University of Tartu Viljandi Culture Academy. Academic craft research is discussed in the context of neighbouring disciplines in the humanities, such as ethnology, semiotics, archaeology, art history, and conservation, amongst others. Against this background, the distinctive traits of craft research are foregrounded. The article also aims to position Estonian craft research amongst its peer disciplines. We hope that it sparks constructive discussion and further cooperation with interested partners in order to advance craft studies in general.

Within the framework of an academic institution, craft research inevitably involves difficulties that need to be overcome as academic knowledge is traditionally considered to be abstract, and not skill-related. Traditional craft skills are part of intangible cultural heritage, therefore it is important to pay them due respect in research and higher education.

The Committee of Craft Terminology was established in 2016 at the initiative of the Estonian Native Crafts Department. The definition of craft skills they work with is: the combined set of manual, bodily and intellectual practices that form part of intangible cultural heritage, the usage of which produces examples of material culture. It is acknowledged that traditional craft skills are not objectively given, but are constantly constructed by the masters of craft as well as by researchers. In craft research orientated to traditional technologies the following objects of study may be listed: artefacts, technologies, materials, tools and workshops, master skills. The chief research questions are: how are artefacts made?, what skills does this require?, what are the reasons behind doing certain things? This article focuses on the application of practice-led research, drawing on examples from four outstanding MA theses defended at the Estonian Native Crafts Department of UT VCA.

Ethnographic research has provided a firm platform for the development of Estonian craft research. The importance of skills and their documentation was already acknowledged as a vital aspect in understanding local material culture in the 1920s at the beginning of systematic ethnographic data collection by the Estonian National Museum. The questionnaires sent to the members of the network of the museum's correspondents all over Estonia have yielded a great deal

of interesting information about various craft-related practices. And, to date, not all of this material has been exhaustively studied.

The most interesting ethnographic studies concerning traditional technologies combine thorough fieldwork, skilful use of written responses from correspondents, outstanding observational skills, and a deep knowledge of local dialects and folklore.

Especially interesting developments in the study of old technologies have been initiated during the past few decades by archaeologists using experimental methods. When dealing with ancient artefacts whose makers can no longer be observed or interviewed and for which there is archival information, novel methods have to be employed. Experimental creation, chemical analyses, or study under a microscope may supply interesting data about the artefacts in question, the ways they were made and the material they were made from.

Practice-led research usually starts with the question 'How is it made?', and the first stage of data collection comprises 'close observation', which involves a detailed mapping of all the physical and observable parameters of the object under study, including drawing up a technological description with notes about its wear, defects, repairs, and so on.

A craft researcher should be a skilled craftsman him- or herself in order to be able to pose meaningful questions about the technological aspects of the objects being studied. A craft researcher can detect, describe and reconstruct the methods of making of an old artefact in a way that will make it possible to repeat that original process of making, bequeathing us a material object technologically similar to the original.

How might craft research contribute to the humanities in general? This article offers three keywords: materiality, bodily knowledge, and environmental sustainability. The co-operation between master and his/her material is crucial in skilled craft activities. The notions of embodied knowledge and embodied cognition that originate in phenomenology, as well as the concept of tacit knowledge associated with Michael Polanyi, are cornerstones in the understanding of traditional crafts. Environmental sustainability is a key question that will increasingly shape human activity. Studying traditional technologies, tools, materials, skills and crafts provides a much-needed basis in the general turn towards a more sustainable lifestyle.

Keywords: Craft research, practice-based research method, material culture, craft